

GRUNDTVIGS LANDEMODETALER

Af K. E. Bugge.

»Det nye Testamentes Christendom hviler i den Tanke, at man er Christen i et M o d s æ t n i n g s - F o r h o l d.«

Søren Kierkegaard.

I en afhandling fra 1827 skildrer Gr. sin livsbane i årene 1810—20. Om årene 1813—20 bruger han her udtrykket »syv magre Aar«¹⁾. Og det er ikke uden grund. I disse år var han uden embede, og hans økonomiske kår selvsagt yderst vanskelige. Hans litterære produktion blev kun lidet påskønnet, og hans kirkelige forkyndelse vandt ikke den tilslutning, han havde ventet. Ved udgivelsen af sin »Verdens Krønike« i 1812 og ved de fejder, der fulgte i dens kølvand²⁾ havde Gr. afskåret sig fra enhver forbindelse med det videnskabelige parnas, hvor han betragtedes som en reaktionær og sværmerisk fanatiker. Men også blandt sine kaldsbrødre, præsterne, stod Gr. alene. Een af de væsentligste årsager hertil har utvivlsomt været hans dristige og provokerende optræden ved de udvidede landemoder. Alene denne omstændighed kunde berettige en udførlig analyse af landemodetalerne, deres forudsætninger og grundtanker. Men ikke blot derfor vil et studium af disse taler have sin værdi for Gr.forskningen. Gr.s prosa anses i almindelighed, i modsætning til hans digte og salmer, for den sværest tilgængelige del af forfatterskabet. Det er da værd at lægge mærke til, at Gr.s landemodetaler virkelig er noget af det bedste prosa, Gr. har skrevet. — Meget af det flg. vil være velkendt stof. Det skal derfor indledningsvis slås fast, hvad der er det væsentligste og det egentligt nye. For det første vil man blive præsensenteret for et hidtil upåagtet dokument, nemlig den landemodetale, som Gr. holdt i juli 1812. Dernæst vil der blive kastet lys over nogle dunkle punkter i Gr.s tidlige biografi, og endelig vil der blive trukket nogle linier op mellem hovedtankerne i Gr.s landemodetaler og hans skoletanker fra 1830'erne og fremefter.

¹⁾ Afhdl. Om Religions-Frihed, US V s. 116.

²⁾ Se herom især Rønning II, 2 s. 31 ff., 64 ff.; Scharling s. 113 ff.; Høirup s. 106 ff.

Hvad er da et landemode³⁾, og hvorledes kom N. F. S. Gr. til at deltage i disse? Går man tilbage i Danmarkshistorien, til tiden før reformationen, da finder man, at adelens særlige møder, hvor de afgjorde indbyrdes tvistigheder og forhandlede andre sager af vigtighed for standen blev kaldt landemoder. I 1618 kom imidlertid — væsentligt på dav. biskop H. P. Resens foranledning — en forordning om provstemoder, der skulde afholdes to gange om året. Det er disse provstemoder, der i den senere sprogbrug og lige til vore dage bliver kaldt landemoder. Disse to årligt tilbagevendende sammenkomster kaldtes henholdsvis St. Johannes' og St. Dionysii landemode. Det første holdtes i dagene omkring St. Hans⁴⁾, og det såkaldte vinterlandemode, der var opkaldt efter den katholske helgen St. Dionysius, fandt sted en af de første onsdage i oktober. Senere gik man over til kun at afholde eet landemode om året⁵⁾, men i det tidsrum vi her beskæftiger os med, tiden mellem 1811 og 1814, fandt de normalt sted to gange om året. I Sjællands stift afholdtes møderne i Roskilde domkirkes »Riddersal«, der så sent som i årene mellem 1810—12 var blevet indrettet til formålet⁶⁾. Her drøftede provsterne de indløbne kgl. rescripter, promemoriæ og forordninger, der angik gejstligheden, ligesom man også diskuterede standens økonomiske anliggender. Til stede ved landemodet var foruden naturligvis biskoppen og stiftsprovsten endv. stiftamtmanden. Hans opgave var at føre tilsyn med den gejstlige jurisdiktion.

I året 1808 gik N. E. Balle af som biskop over Sjællands stift, og den theologiske professor, dr. Fr. Münter blev hans efterfølger. Münter var en af oplysningstheologiens mest tiltalende repræsentanter. Selv var han en meget betydelig, grundlærd forsker, og utrættelig var han, når det gjaldt om at forbedre præsternes uddannelse. Det var således ham, der i 1809 fik oprettet pastoralseminariet og et par år senere Sjællands stiftsbibliotek⁷⁾. Allerede i 1808 var han

³⁾ En ypperlig vejledning i dette spørgsmål er Matzen og Timm: Haandbog i den danske Kirkeret, 1891, § 29.

⁴⁾ I *Sjællands stift* afholdtes St. Hans landemode anden onsdag efter St. Hansdag iflg. kgl. Rescr. af ²/₆ 1809 (Kgl. Rescr. o. l. anføres efter L. Fogtman: Kgl. Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve . . .). På sommerlandemodet bestemtes »den Onsdag i paafølgende October Maaned, paa hvilken Vinter-Landemodet eller det saakaldte Dionysii Landemode igjen skal holdes.« (Kgl. Rescr. af ⁴/₁₀ 1793). I *L-F stift* afholdtes St. Hans landemode den sidste onsdag i juni el. første onsdag i juli (Kgl. Rescr. af ¹³/₁ 1813, pkt. 1). Vinterlandemoder nævnes ikke i nogen af kilderne.

⁵⁾ For Sjællands stifts vedkommende iflg. Kgl. Rescr. af ¹⁰/₁₂ 1840.

⁶⁾ Iflg. Kanc. Prom. af ²⁸/₄ 1810. Salens indretning skildres udførligt i Rahbeks dagblad »Dagen« d. ³/₈ 1812.

⁷⁾ Jf. A. Rasmussen: Frederik Münter, 1925, I s. 146 f., 154 f.

imidlertid kommet på den tanke, at de årlige landemoder kunde udnyttes til hos præsterne at vække og vedligeholde interessen for de theologiske videnskaber, en interesse, der desværre alt for ofte slumrede blideligt hen, når præsterne var færdige med deres uddannelse og var kommet i embede. Münter skrev da i november 1808 en skrivelse herom til Cancelliet⁸⁾, og allerede d. 20. de januar næste år forelå et kgl. rescript desangående. Det hedder i rescriptet: »Hermed tilkjendegives: at det maae være Biskopen tilladt at indbyde alle og enhver af Sjellands Stifts Geistlighed, som have Lyst og Leilighed dertil, at bivaane i Roeskilde de Forhandlinger, som der skulde foretages, efter at det egentlige Landemodes Forhandlinger ere tilendbragte. Disse Forhandlinger skulde bestaae i: 1) at Afhandlinger over theologiske Materier oplæses af hvem der enten er indbudet dertil af Biskopen eller af egen Drivt maatte have udarbejdet et saadant lidet Skrivt: 2) at Gjenstanden, hvortil disse Afhandlinger kunde give Anledning, bleve nærmere discuterede: 3) at Spørgsmaale blive opkastede til Besvarelse i et af de næste Møder: 4) at Geistligheden bliver gjort bekendt med det vigtigste af den theologiske Literatur; og 5) at Præsterne holde Pastoralkonferencer, hvori de meddele hinanden deres vigtigste Erfaringer om deres Menigheder og Skolernes Tilstand m. v.«

Nu var banen klar, og den nye institution blev hurtigt meget populær. Inden der var gået fire år, var den indført i Fyns, Viborgs og Lolland-Falsters stifter⁹⁾. Det var disse udvidede landemoder, som dav. kapellan i Udby, N. F. S. Gr. havde adgang til. Og han var begejstret for Münters ide. I en tidsskriftartikel fra efteråret 1812 skriver han om de udvidede landemoder og kalder dem »den ypperste Indretning til Religions og Videnskabeligheds Fremme, der i mange Aar er gjort, thi saaledes maa Man vel med Føie kalde det Klerkemøde, hvor det levende Ord indsættes i sin tabte Ret, hvor Præster samles for at oplive, opvarme og styrke hinanden i de onde Dage«¹⁰⁾. Og to år senere kalder han dem en »ny og priselig Indstiftelse«¹¹⁾. Morsomt er det at sammenligne disse ytringer af Gr. med en udtalelse af hans store samtidige J. P. Mynster. Denne skriver i et brev til en præst på Fyn: »Siøllands Gejstlighed har nu det Haab at blive lærdere, end I andre Barbarer. Münter har nemlig fattet en ganske fornuftig Plan om at faae samlet endeel literatere Præster ved Landemodet, som da skulde føre videnskabelige Dis-

⁸⁾ Skrivelsen findes i Rigsarkivet.

⁹⁾ Iflg. Kgl. Rescr. af ⁵/₅ 1809; ²⁸/₉ 1810; ¹⁵/₁ 1813.

¹⁰⁾ Art. Om Censur, NSkKbhvn, ¹⁵/₉ 1812, sp. 1186.

¹¹⁾ Roskilde-Saga, 1814, US II s. 677.

courser og læse Afhandlinger. Afhandlingerne selv lover jeg mig ikke Stort af — omendskiøndt jeg selv skal læse en ved næste Landemode — men en saadan aarlig Samling, hvor man dog ikke kan Andet, end tænke lidt paa litteraire Ting, vil dog uden Tvivl have nogle gode Følger¹²⁾. — Både Gr. og Mynster hørte til de flittigste bidragydere. I det forholdsvis korte tidsrum indtil 1814, nåede de hver at oplæse en 5—6 afhandlinger. Mynster var jo forøvrigt af biskoppen blevet direkte opfordret dertil¹³⁾. Det var Gr. ikke, hvad der sikkert hænger sammen med, at han nogle år i forvejen havde gjort sig umulig i biskoppens øjne ved at lade sin berømte dimisprædiken »Hvi er Herrens Ord forsvundet af hans Hus?« udgive i trykken¹⁴⁾.

Før der gives en kronologisk fremstilling af Gr.s bidrag på landemoderne, må det gøres klart, hvilke kilder vi har. De mest pålidelige er de trykte referater af landemoderne i Sjællands stift, de såkaldte Acta Synodi (landemodet kaldtes blandt datidens gejstlige for synoden). Første hefte af disse Acta blev trykt fra og med efteråret 1812. De håndskrevne forgængere til disse forefindes i Sjællands stifts bispearkiv, men desværre mangler akterne fra perioden: efterår 1807—1815. For tidsrummet op til 1812 må vi da støtte os til andre kilder. I disse Acta Synodi refereres først landemodets egentlige forhandlinger, hvortil kun provsterne havde adgang. Allerbagerst står derpå anført hvilke forelæsere, der oplæste afhandlinger ved det udvidede landemode. Forelæserens navn og hans emne anføres, og her figurerer blandt andre en »Hr. Pastor Grundtvig i Udbye«. — Landemodeafhandlingerne blev endv. omtalt i forskellige dagblade og tidsskrifter, f. eks. i »Kjøbenhavnske lærde Efterretninger« og »Dansk Litteratur-Tidende«, der begge redigeredes af den theologiske professor P. E. Müller, samt i Rahbeks dagblad »Dagen«. Her angaves ligesom i Acta Synodi forelæserens navn og hans emne. Endelig må man regne med det uhyre materiale, der forefindes spredt omkring i Gr.s egne udtalelser i trykte og utrykte skrifter, og sidst men ikke mindst i hans breve. For Lolland-Falsters stifts vedkommende ligger sagen noget anderledes. De trykte landemodereferater, der her hedder »Synodalia«, bringer ikke nogen som helst oplysninger om forelæsere eller deres emner. Vi må da atter ty til tidsskrifterne, hvor disse landemoder lejlighedsvis omtales. Fra Lolland-Falsters stifts bispearkiv kan der ikke hentes meget materiale, men dog

¹²⁾ Breve fra J. P. Mynster, v. C. L. N. Mynster, 1860, s. 53 f.

¹³⁾ Af efterladte Breve til J. P. Mynster, 1862, s. 45.

¹⁴⁾ Jf. Fr. Nielsen: Biskop Fr. Münters Erklæring til Kancelliet om Grundtvigs Dimisprædiken, Kh S 5 Rk. I s. 307 ff.

noget. Hovedkilden til vor viden om Gr.s bidrag på landemodet i Maribo er hans korrespondance med biskop Boisen. Dette var kilderne.

Efter Gr.s krise og kristelige opvækkelse i vinteren 1810—11 besluttede han som bekendt at blive personel kapellan for sin gamle fader, der var præst i Udby-Ørslev. Han blev indsat i sit embede d. 16.de juni 1811, og spørgsmålet er nu: hvorfor deltog Gr. ikke i landemodet den 3.de juli 1811, det første der fandt sted i den tid, han var kapellan i Udby? Han har haft rigeligt at tage sig til. Der var foruden præstegeringen et stort arbejde at gøre for det forsømte skolevæsen¹⁵). Endv. trængte kirkebygningen til reparation og skulde synes¹⁶). Det afgørende er imidlertid, at vi i et brev til amtsprovst Bøgh (Breve I s. 41) har en udtalelse, at der netop den tredie juli afholdtes møde i skolekommissionen for Udby-Ørslev. Det er altså udelukket, at han kan have deltaget i dette landemøde. Endelig må det erindres, at Gr. endnu ikke følte sig helt rask efter sin sinds sygdom om vinteren (jf. Breve I s. 38). I løbet af efteråret synes han dog at have rettet sig nogenlunde, og den anden oktober deltager han for første gang i det udvidede landemøde i Roskilde¹⁷).

Gr.s emne hed »Et Par Ord om Gejstlighedens Videnskabelighed eller om kristelig og præstelig Lærdom«. Det, der inspirerede Gr. til at tale netop om dette emne, var biskop Münters bestræbelser for at få oprettet et stiftsbibliotek. I de utrykte udkast til afhandlingen¹⁸) tales der udførligt om stiftsbiblioteket, og om hvilke bøger Gr. ønskede — og ikke ønskede — opstillet i bogsamlingen. Talen lod Gr. først trykke et par år senere i Jens Møllers »Theologisk Biblio-

¹⁵) Kh S 2 Rk. VI s. 781 ff.

¹⁶) P. Høyer-Christensen: Kapellanen i Udby, 1935, s. 32 f.

¹⁷) N. M. Plum formoder (J. P. Mynster, 1938, s. 11) at Gr. og Mynster har truffet hinanden ved »Roskilde Landemøde 1811«. Dette møde kan, som ovf. vist, umuligt have fundet sted ved landemodet d. 3/7, hvor Gr. ikke var til stede. Det var derimod M., der ved denne lejlighed oplæste en afhandling, jf. D L-T 1811 s. 287. Om M. har deltaget i landemodet i oktober er i det mindste tvivlsomt. Han oplæste i hvert fald ingen afhandling (jf. D L-T 1812 s. 461 f.). Den i Gr.s »Frisprog . . . osv.« (1839) refererede samtale har da sandsynligvis fundet sted (M. nægter det! Jf. Oplysn. ang. Udk. til en ny Alterbog . . . 1840 s. 58 note 2) den gang Gr. besøgte M. i Spijellerup, se Medd. s. 191. Ved landemodet 7/7 1813 oplæste både M. og Gr. afhandlinger, jf. D L-T 1813 s. 516.

¹⁸) Fasc. 79 nummer 3 (4) udkast til afhandlingen, hvoraf det sidste, der slutter sig meget nær til den trykte udgave, sandsynligvis var Gr.s ms. d. 2/10 1811. Afvigelserne ml. dette ms. og den trykte tale er dog trods alt for store til, at man kan anse dette for trykms. Det må indtil videre formodes at være gået tabt.

theke«¹⁹). Her bliver stiftsbiblioteket ikke nævnt med et ord. Det er dog overvejende sandsynligt, at Gr. i slutningen af sin oplæsning faktisk har talt om stiftsbiblioteket. I ms. er der en jævn overgang fra afhandlingens første afsnit til omtalen af biblioteket. Overgangen er kun markeret ved ny linie. Det kunde da tænkes, at Gr. har måttet afkorte sin afhandling noget for at få den til at passe ind i tidsskriftets rammer. Endelig kan han have ment, at denne drøftelse af bogsamlingen var overflødig, eftersom han allerede havde udtalt sin mening om denne sag i en tidsskriftartikel fra efteråret 1811 (Bibl. nr. 167). Og nu selve talen. Hvad mente Gr. om gejstlighedens videnskabelighed?

Det er klart, at Gr.s hovedanliggende er at fordømme oplysnings-theologiens syn på, hvad der skal forstås ved lærdom. Vendt imod oplysningsteologiens overdrevne fornuftdyrkelse siger han om den »vantro Grubler«: »... hvad der i Bibelen ei kommer overens med, eller overgaar hans Fornuft forkaster han som Usandhed eller () spænder det saa haardt paa Pinebænk, at det under Smerterne maa bekende hvad han vil. Saare ulig denne vilde Fremfærd, er den kristelige Grublers stille Adfærd: han lægger sin lukkede Bibel og siger i sit Hjerte: her ere sikkerlig alle Kundskabs og Visdoms Liggendefæ skjulte, det mener jeg da ingenlunde, at jeg med min Læsen og Grublen, mit Dagværk og mit Aftensæde skal udenfor den () købe Visdom, Dette er ganske bogstavelig at tage Fornuften fangen under Troens og al Tanke under Kristi Lydighed, og saa haardt det endog monne klinge i mangt et hovmodigt Øre, er der dog ikke andet for,«²⁰).

Gr. udvikler derpå hvilke kundskaber, der, ret forstået, kan være den kristne lærde til nytte. Først understreges betydningen af at være velbevandret i de tre gamle sprog, »de trende, i hvilke Jesu Kongenavn skreves over Korset.«²¹). Og Gr. fortsætter: »... da nu () Krøniken sanddru vidner om Jesus og Bibelens Sandhed, da veed jeg ingen Læsning næst de hellige Skrifters som kan være passeligere, ja nødvendigere for Kristne«²²). Landemodetalen slutter — efter en omtale af stiftsbiblioteket²³) — med det ønske, at det

¹⁹) Anledningen til, at Gr. lod sin afhdl. trykke, har sikkert været en opfordring fra amtsprovst Bøgh. Denne udtalte i et brev til Gr., dat. ¹²/₁ 1813: »Men det, De har oplæst ved Landemoderne, kommer det ikke for Lyset?« Cit. Fasc. 410, tredje brev fra Bøgh. Afhdl. har Gr. sendt Jens Møller i løbet af februar-marts 1813, jf. Breve I s. 136.

²⁰) Fasc. 79,8 v—8 r2; sml. Theol. Bibl. 1813, V s. 47 f.

²¹) 8 r3, sml. Theol. Bibl. 1813, V s. 50.

²²) 9 r, sml. Theol. Bibl. 1813, V s. 52.

²³) Gr. anbefaler anskaffelsen af bøger, der kan »hjælpe til Indsigt i de hellige

måtte kunne siges, at »Sjællands Præsteskab har ikke valgt sig andre Ledestjerner end dem der () føre hen til det hellige Hus, hvor Guddomsklarhed omskinner den Eenbaarne.« (10 v2).

Dette var Gr.s første bidrag på det udvidede landemode. Hans næste landemodeafhandling oplæstes ved St. Hans landemode i juli 1812²⁴). Af en artikel i »Skilderiet« (Bibl. nr. 185) og af nogle ytringer i et brev til pastor Johan Harder (Breve I s. 75) fremgår det, at Gr. i forsommeren 1812 syslede med en afhandling om arvesynd og forsoning. Udkastene, der er bevaret i Gr.arkivet, viser, at han havde tænkt sig, at de en gang med tiden skulde blive til en landemodetale. I mss. finder man vendinger som f. eks.: »i den ærværdige Forsamling af aandelige Mænd som er her tilstæde . . .« (Fasc. 83,3 r4). Tanken blev imidlertid opgivet, og Gr. læste i stedet en afhandling om oplysning. Indtil for et par år siden var det ikke meget, man vidste om den. Gr. har selv givet et kort referat af talen i sin bog »Roskilde-Saga« fra 1814. I Dansk Kirketidende fra 1904 offentliggjorde endv. pastor Faartoft fra Rye nogle optegnelser fra en ukendt præst, der havde overværet dette møde i juli 1812. Han refererer Gr.s tale med ordene: »Grundtvig — om Oplysningen — i en sværmerisk dristig Tone, hvorved de 3 Troens Artikler, Bøn, Evighed etc. bleve udstrøgne.« (D Kt 1904 sp. 721). Desuden vidste man, ud fra et brev til Hersleb (Breve I s. 84) og fra nogle ytringer i »Skilderiet« (Årg. 1812 sp. 1171 f.), at Gr. ved denne lejlighed forsøgte at få gejstligheden til at skride ind ovf. forfatteren T. C. Bruun, der påtænkte at nyudgive nogle af sine skrifter (se Rønning II, 2 s. 24 anm.). Dette var alt, hvad man vidste. Selve ms. til talen, formodede man, var gået tabt, men i efteråret 1951 kom det for dagen^{24a}). Det var af en fejltagelse blevet forlagt mellem Gr.s pædagogiske papirer, medens det

Skrifter og de gamle Sprog« (10 v), samt »alle kristelige Digte af noget Værd og de mest genialske af Folkenes alvorlige Kvad«, (10 r2). Han fortsætter: »At de Hovedskrifter, der have givet Partierne deres nærværende Retning, saasom en Kants, Fichtes og Schellings ogsaa fandtes som et Tidsalderens Speil derom var vel Intet at sige . . .« (10 v2).

²⁴) Det er umuligt med sikkerhed at fastslå, hvilken dato Gr. har læst denne sin anden afhandling, idet landemodet i juli 1812 varede 3 dage fra 8.—10. juli (jf. »Dagen« ³/₈ 1812). Sandsynligvis er det sket d. ¹⁰/₇, da Gr. i de fleste fortegnelser over forelæsere ved dette landemode står opført som sidste taler.

^{24a}) Fasc. 334. Titel: Om Oplysning i Almindelighed og om Almueoplysning i Særdeleshed. 3 dobbeltlæg + 1 blad + 3 dobbeltlæg + 1 enkeltlæg, upag., kvart, syet sammen til et hefte (sml. fasc. 400 og 87). Ingen afmærkning, vandmærke Ø & N. Det fremgår af udtalelser i ms., at denne afhdl. oprindeligt skulde efterfølges af flere andre omhandlende »Almueoplysning i Særdeleshed«.

rettelig hører hjemme blandt de theologiske. Det afgørende bevis for, at dette virkelig er det efterlyste ms. til landemodetalen er den nøje overensstemmelse med Gr.s referat i »Roskilde-Saga«. Her skriver Gr.: »... det var en Tale om Oplysning, om den, ved hvilken Fædrene paa Gravens Bred saae Himlen aaben og Jesum deres Frelser hos Guds høire Haand, og den, som viser ikkun Gravens Mørke og Afgrundens Dybde, naar den viser mest, men viser helst kun Gøgleværk og Drømebilleder til at indvugge Sjælen i et ulyksaligt Blund og binde Øinene, til de oplade sig i Helvede i Pinen, om den Oplysning just, som spotter med Opbyggelsen i Christo af Evighedspaladset og bygger paa Babelstaarn, som den beskiæmmet dog maa flygte fra, og see at finde Skjul som Babels gamle Jetter, i Dyrene og Jordens Skjød.« (US II s. 678). Det er klart, at der her skelnes mellem tre slags oplysning. For det første fædrenes bibelsk, kristelige forståelse af ordet, for det andet en oplysning, der vel kan hjælpe den søgende et stykke på vej, men som dog må give op ovf. livets og dødens afgørende spørgsmål, og — for det tredje, den oplysning, der direkte spotter og nedbryder alt, hvad der har med gammeldags enfoldig kristendom at gøre. — En sådan tredelt opbygning finder man også i ms. Her tales der netop allerførst om, hvad fædrene forstod ved ordet, dernæst gives en beskrivelse og en vurdering af Kants filosofi og af den oplysning, vi her kan hente, og — endelig, for det tredje leveres en hvas kritik af den blandt præster så udbredte oplysnings-theologi²⁵).

Gr. indleder med et citat fra II Korintherbrev (11, 14—15): »Satanas selv omskaber sig som en Lysets Engel, det er ikke så for () underligt om hans Apostle skabe sig som om de vare Retfærdigheds Tjenere.« Umiddelbart herefter følger nogle betragtninger over selve ordet Oplysning: »Oplysning er et vakkert Ord og det er ei at undres over om det er mægtigt til at oplære Aasynet paa Enhver, som alvorligen tænker paa de Dødeliges Vilkaar. Den selvbudne Gysen, som tit monne gæste os om Nattetide, den Gammen hvormed vi hilse Morgenrøden og fæste Øie paa den opstandne Sol, den Vemod som opfylder os naar den ganger til Hvile; Alt tykkes at

²⁵) Det afgørende bevis for, at det i det hele taget er en landemodetale, vi her har med at gøre, er flg. passus fra ms.s næstsidste side: »Dette er mit Livs Lov, den fulgte jeg ogsaa her, og hvor skulde jeg gøre det med mindre Fristelse til at tie end i en Kreds af Mænd som bekende sig til Tro paa de hellige Skrifter og som naar de have den, maa sande mine Ord.« (Fasc. 334, 8 v). Dette er ikke en henvendelse til præster i bredeste almindelighed, men en henvendelse til en ganske konkret »Kreds af Mænd«. Sml. note 55.

kundgøre et synderligt Frændskab med Lyset og selv Ordet er os en venlig Lyd; de glade Dage og det glade Aasyn kalde vi lyse og mørke nævne vi de sorrigfulde.« (Fasc. 334, 1r). Det fastslås, at »Livets Korthed og Dødstimens Uvished« er det, som får os til at spørge efter oplysning. »Hvo er den, som naar uoplyst stirrer stivt i en aaben Grav og hører Muldet buldre paa det lukte Kistelaag, ei da gæstes af Rædsel ved Tanken om den uviste Stund, da det skal være hans Lig som stædes til Iorde, da han i Gravens Nat skal sankes med Dødens Skygger! Intet Under om Saadanne sukke naar Solen synker ved Aftenstid, thi det er et Forbillede paa Livets Aften og vel maa det falde dem paa Sinde, at de ved det næste Morgengry ere for gennemkolde til at opvarmes af de stærke Straaler, for blinde til at glædes^{25a)} ved deres lyse Skin. Men saa er det jo med os alle af Naturen, vi tykkes indkastede i en Kreds, hvor vi ikke have hjemme, og som vi dog nødigt forlade, hvorfra og hvorhen, det veed vi ikke. Her fremstiger Begrebet om Oplysning, Quid sumus et quid victuri gignimur²⁶⁾, det er hvad vi ville vide.« (1 r2—1 v2). Men er en sådan oplysning om, hvad der dybest set er menneskelivets vilkår, i det hele taget mulig? Selv de dybsindigste tænkere har måttet opgive at løse gravens gåde, »aldenstund Ingen vendte tilbage fra de Dødes Rige at bære Tidende.« (1 r3). Ja, den er mulig, svarer Gr., thi med Kristus kom vendepunktet. Fra og da af ser man mennesker, der »med underlig Dristighed« taler om det Usynlige, som om de så det. Disse fromme, der troede Kristus på hans ord, »de have kaldt det Oplysning at tro paa () den som skænkedes herovenfra og ved dens Skin gennemvandrede deres Aander Livet rolig og forstandig og smykkede Omgængelsen med Ærlighed og Trofasthed, Mod og Bedrift, Kærlighed til Næste og Fædreneland. Det kaldte Man Mørke da for tre Aarhundreder siden Støv tilhyllede de hellige Skrifter, da kun dunkle Sagn, () malede og udhugne Billeder mindede om Apostlene og deres Mester, da Intet klarlig forkyndtes uden saadanne Lærdomme som vare Menneskebud Mænds Optænkning. Det kaldte Man Oplysning da Bibelen fremdroges, udlagdes og holdtes i Ære som Rettesnor for Troen og Omgængelsen her-neden.« (1 r4—1 v4).

Gr. kommer nu til den anden slags oplysning, den som skænkedes den ærligt søgende tænker. Udgangspunktet er Jesu ord (Luk. 14, 28—30), at den, der bygger et tårn, nøje må udregne, hvad det vil koste ham: »... det kan vi forud vide at det maa være et kosteligt

^{25a)} Ms. læser: glæde os...

²⁶⁾ »Hvad er vi og til hvilket Liv fødes vi?« Sml. VU II s. 241.

og dyrebart Taarn, fra hvis Omgang vi ei allene kan udspeide alle Iordlivets Vraaer men og se vist () ind i det mørke Land paa hin Side Graven. Saaledes sad i vore Dage den gamle Immanuel Kant og regnede efter, men han maatte ryste paa Hovedet som alle de Gamle og bekende at det var over hans og hver Mands Formue at reise saadant et Taarn . . . Nei, sagde Kant, jeg veed meget vel at vi ikke kan fortjene Salighed, men derfor maa der ogsaa i Ideen paa en ubegribelig Maade være skeet en Forsoning, og ved min Stræben kan jeg blot blive skikket til at modtage den guddommelige Naade; . . . Den ædru Tænkter . . . som ei vil formaste sig eller vitterlig forøge sin Brøde, men søger redelig Lys, han slutter efter Modsigelsens Grundsætning saaledes: er der en Gud, da maa han være viis og god, om saa alle andre Væsener skulde gaa evig tilgrunde. () Han gyser ved Tanken, men ikke for Guds kun for sin egen og for sine Brødres Skyld, hvis hemmelige Grundbrøde²⁷⁾ har sat dem i en saa ulyksalig Tilstand, . . . Under saadanne alvorlige Betænkninger maa Hjertet opløfte sig til Lysenes Fader om Lys i Mørket, og Ingen vil bede forgæves,«²⁸⁾.

Endelig vender Gr. sig med styrke mod oplysningstheologien, og han siger: »Vi kalde vor Tidsalder den oplyste, især . . . fordi den er vores, men allerede dette maa vække stor Mistanke som til den Mands Klogskab der selv forkynder den med Pral. Jeg vil ikke tale om at Tusinder som stoltelig braske med det Ord, ei mene dermed mere eller mindre end at de hverken frygte Gud eller undse sig for noget Menneske; men jeg tør sige, at Tidsalderen sætter Ære i sin Skændsel . . . thi det er dens Oplysning at tragte efter de jordiske Ting. At udelukke den Gud af Verden i hvem vi leve og røres og ere () at gøre os selv til Gud eller Guder det er den formastelige Attraa som aabenbarer sig i afvexlende Skikkelser, hos dem der sværge paa Kants og Fichtes og Schellings Ord, som hos dem der sige at den sunde Forstand er deres klare Ledestjerne, Fordybelse i Iordens Vilderede eller Sværmen i den tomme Luft, det kalder Man Oplysning.« (5 r—5 v). Gr. omtaler i det flg. naturfilosofferne som »Tidens Pest og Satans Apostle«. Men, hævder han, endnu er det kun hos få, at oplysningen har antaget denne skikkelse, »her skal Talen være om den Oplysning som i de sidste Aartiender er blevet lydelig forkyndt af tusinde Tunger, () der som en () fortærende Orm daglig indborer sig dybere i Folkets Kerne; den Oplysning som under Dydens Maske undergraver Dyden ved at bortliste dens Grundvold:

²⁷⁾ Sc. arvesynden.

²⁸⁾ 2 r2; 3 v; 3 v3—3 r4.

Tro og Guds frygt ... Saa lyder den første Artikel i Tidens Børnelærdom: jeg troer Intet uden det min Fornuft kan begribe, og hermed ere alle de tre gamle Troens Artikler udstrøgne; saa lyder den anden: Tro og Dyd har lidt eller Intet med hinanden at gøre og hermed er Dyden salvet til sin Iordefærd, saa lyder den tredje, jeg troer at Bibelen er en Bog som andre Bøger, men for Pøbelens Skyld, vil jeg lade som om den var hellig og tvinge den til at tale som jeg, hermed har Oplysningen gravet sin egen Grav, hvori den styrter naar Guds Time kommer.« (5 v—5 v2). I det flg. angriber Gr. oplysnings-theologernes etik. Deres megen tale om fædrelandskærlighed savner endv. det eneste argument, der virkelig duer, at kun gammeldags, enfoldig tro og »barnlig Tillid til () den Gud der sørger for Enker og Faderløse,« kan give en mand mod til at ofre sit liv for fædrelandet. Landemodetalen slutter med en varm opfordring til at bekæmpe tidens vrang oplysning. Til sidst bringes endnu et — meget frit — citat fra II Korinthierbrev (4, 3—6): »Denne Verdens Gud har forblindet de Vantroes Sind, saa de ei ved Evangeliets Lys se () Kristi, Guds Billedes Herlighed, men den Gud, som () bød Lyset fremskinne af Mørket, oplyste os ved et Skin i Hjertet til at kende Guds Herlighed i Jesu Kristi Aasyn.« (8 r2).

Ordet oplysning var tidens løsen, og de tilstedeværende provster og præster var dybt rystede. Deres ideal var netop en oplyst kristendom, hvor der ikke var nogen principiel uoverensstemmelse mellem Guds åbenbaring og menneskets fornuft. Thi når både fornuften og åbenbaringen havde deres udspring hos Gud, hvorledes kunde de da ligge i strid med hinanden? Gr. derimod fastholder den centralt kristelige tanke, at også fornuften er faldet og er under syndens og dødens lov (sml. Høirup s. 109). Derfor kunde han selvfølgelig ikke anerkende, at man ved fornuftens hjælp skulde kunne tilegne sig noget af åbenbaringens indhold. Der var altså en meget stor principiel uoverensstemmelse mellem Gr. og størsteparten af de øvrige landemodedeltagere. Een af dem foreslog iøvrigt kort tid efter — anonymt — i Rahbeks dagblad »Dagen« (³/₈ 1812), at landemodeafhandlingerne blev censureret af »duelige Mænd«, før de blev læst op. Gr. protesterede kraftigt, ligeledes i en tidsskriftartikel (Bibl. nr. 187), og sagen faldt til jorden. Den foreslåede censur blev ikke indført.

Allerede under dette sit andet landemøde besluttede Gr., hvad han vilde forelæse ved det næste. Det blev »et Digt over Roeskilde Domkirke«, de senere så berømte Roskilde-Riim. Dette var første og eneste gang, Gr. holdt sin landemodetale på vers. Digtet blev udgivet to år senere. Psykiatrikeren dr. Helweg har med en vis ret karakter-

riseret dem som »evigt rindende Ord og Rim, der synes uden tydelig Plan og Hensigt«²⁹). Denne dom kan imidlertid kun gælde digtet i den trykte udgave, der er mere end dobbelt så stor som det, der blev læst ved landemodet. Den, der har stiftet bekendtskab med digtet i dets oprindelige form (Fasc. 400), vil ikke kunne underskrive Helwegs dom: at digtet synes uden tydelig plan og hensigt. Man bliver tværtimod imponeret over, hvor dygtigt Gr. har formået at gennemføre sin hovedtanke. Den går ud på flg.:

Kristentroen lignes ved en rose, der blomstrer i Danmark. Den næres af den undergørende Galilæas bæk, der iflg. profeten Ezekiel skal bringe Israel lægedom og frugtbarhed. Fra denne rose udgik der en himmelduft, »Men som Svovel tyktes den / For de vantro Præstemænd«³⁰). Gr. skildrer derpå hvilke vækstvilkår rosen har haft i Danmark. Disse vilkår har selvsagt været meget forskellige. I de tidsrum, hvor man ærede Faderen og Sønnen, da blomstrede rosen, og alle de fromme glædede sig over dens duft. I de vantro tider derimod, er det næsten, som om den sygner hen og visner. Rosen synes trods alt at have klaret sig godt under de barske nordiske vilkår. Dette kan kun, siger Gr., skyldes dette, at kristentroen ikke er menneskeværk, men er en gave fra oven: »Hvilken Tro nedsank i Havet / Og opstod som Solen rød, / Uden Hans som og begravet / Dødens stærke Lænker brød? . . . Kilden af forborgent Væld / Springe ud paa Eng og Fjeld / Rosen op af Gravens Skød / Løfte sig saa purpurrød, / Aande som et Skaberbliv / I det Døde Kraft og Liv«³¹). — Gr. er imidlertid i sin fremstilling nået frem til oplysningstiden. På et tidligere tidspunkt havde han hånet datidens theologi med ordene: »Korte Psalmer, korte Taler / Eftergivende Moraler, / Unge skulde da med Gamle / Flokkevis sig her forsamle / Lutheraner, Calvinister, / Katholiker, Atheister / Haand i Haand da skulde møde / Sjunge høit om Jordens Grøde«³²). Dette var Gr.s barske form for humor. Men nu er det alvor. Rosen, kristentroen, blomstrer ikke længere i Danmark. Men Gr. kan ikke stå som uengageret tilskuer ved dette drama. Han må, ligesom de gammeltestamentlige profeter, prøve at redde folket ved at mane det til bod: »Nu: I sjunkne Folkefærd! / Nu er Enden kommet nær. / Hvis ei brat I vende om / Vende om af ganske Hjerte / Nu saa hører Eders Dom / Svindesot og Pest og Hunger / Sværd og Ildens røde Tunger / Skal fortære Eders Æt . . . Da Europa! hyl og skælv / Kvinde paa de mange Vande / Viid at du er Babel selv / Da

²⁹) N. F. S. Gr.s Sindssygdom, 1918, s. 41.

³⁰) Fasc. 400, v. 191—192. Versenes nummerering følger afskriftens i fasc. 401.

³¹) V. 1714—1717; 1815—1820.

³²) V. 533—540. Aftrykt PS III s. 51.

skal du dig selv forbande... Ei skal male nogen Kværn / Ei skal Hamrer gaa paa Jern / Ei skal drives nogen Kunst / Djævle kun og onde Fugle / Hyle i din Svovelkule... Intet Øie kan udmaale / Svælgget hvor du synke maa / Ak mit Øie ei kan taale / Mer at stirre hen derpaa³³). Mere end andre burde præsterne føle ansvaret for den truende katastrofe: »Frem I Præster! Frem til Striden / Om I ei vil hyle siden / Hvem som har sin Frelser kær / Gjorde sig med Aandens Sværd... Da skal Verden faa at mærke / Hvem der staar i Vaabenbrag / Hvem der er den rette Stærke / Han som boer i høien Hald / Kristus eller Belial³⁴). — Digtets hovedintention er tydelig nok en sønderknusende dom over tidens theologi. Oplæsningen af dette dybt alvorlige digt havde dog også sin humoristiske side. Man læse blot D. P. Smiths festlige skildring af oplæsningen³⁵).

Gr.s næste bidrag på landemodet var i juli 1813, kort tid før han forlod Udby³⁶). Gr.s fader, pastor Johan Gr., var død i januar samme år. Gr. ansøgte om at beholde embedet, men forgæves. Dog nåede han før sin afrejse i august at oplæse en afhandling ved St. Hans landemode. Emnet var principperne for bibelfortolkning. Af forudsætningerne for, at han valgte netop dette emne, må først og fremmest nævnes Gr.s eget meget flittige bibelstudium³⁷). Men en anden og mindst lige så vigtig forudsætning finder vi i hans brevksling fra foråret 1813. Her føres en omfattende diskussion om bibelsynet. Der kan således henvises til korrespondancen med prof. Jens Møller, med Hersleb og med dav. residerende kapellan ved Holmens kirke Andreas Krag Holm. I denne sidstnævnte store og tildels utrykte brevveksling drøftes bibelsynet indgående og bl. a. også forståelsen af Pauli ord om at tage fornuften fangen under troens lydighed (II Kor. 10,3—6). Vi skal altså helt tilbage til foråret 1813 for at finde forudsætningerne for den såkaldte Athene-fejde 1814³⁸).

Selve afhandlingen fra juli 1813 er endnu ikke trykt. Her ligger sagen dog noget anderledes end m. h. t. talen fra juli 1812. Den gang

³³) V. 3127—3134; 3140—3143; 3150—3154; 3159—3162.

³⁴) V. 3326—3329; 3333—3337.

³⁵) Gr.s Erindringer og Erindringer om Gr. I Udvalg ved St. Johansen og H. Høirup, 1948, s. 123 f.

³⁶) DL-T 1813 s. 516 omtaler fejlagtigt mødet i juli som »Dionysii Landemode« (ligeledes Bibl. nr. 168 d). Datoen angives dog som »7 Juli«, jf. Acta Synodi Johanneæ habitæ, Die VII Juli 1813 s. 16, hvor Gr.s afhdl. nævnes. Gr.s navn findes derimod ikke i fortegnelserne over dem, der læste afhandlinger ved vinterlandemodet d. 9/10 1813 (DL-T 1813 s. 643 f., Acta Synodi Dionysianæ habitæ, Die 6 Octobris 1813 s. 15).

³⁷) Jf. Begtrup: N. F. S. Gr. som Bibelkristen, 1900, s. 45 ff.

³⁸) Se herom: Rønning II, 2 s. 77 f.; Høirup s. 107 ff.

var ms. tilsyneladende bortkommet. Det er vist nok ikke tilfældet her. Vi har i Gr.arkivet mindst to store afhandlinger, der både efter ydre kriterier, emne og indhold kunde være talen fra juli 1813³⁹⁾. I det flg. citeres et par uddrag af den, der efter mit skøn må være den rigtige. Det er en stor og afsluttet afhandling med overskriften »Om Bibelfortolkning«. Den eneste vanskelighed er den, at ms.s fortale af Gr. selv er dateret så tidligt som april 1813. Citaterne giver dog trods alt et pålideligt indtryk af, hvad Gr. efter al sandsynlighed har sagt på landemodet i juli. — Her harcellerer han over, at fornuften skulde kunne hjælpe et menneske, når bibelen ikke kan, og han skriver: »Naar da Bibelen siger Noget som synes underligt og Fornuften da begynder at raabe: det er urimeligt det er umuligt, maa () da den Troende ikke svare: hold du din Mund! Jeg spurgte jo først dig ad, hvordan jeg skulde blive salig, da vidste du ingen Beskeed, som jeg kunde være tjent med, derfor gik jeg til Bibelen og satte mig for at tro den, () er du nu blevet saa klog, saa siig du mig: hvordan skal jeg blive salig, men kan du ikke det, saa tie med dine Urimeligheder«⁴⁰⁾. En overdreven tillid til fornuften var endv. umulig, hævder Gr., når man betænker »hvor Lidet eller Intet Fornuften formaaer selv i den mindste Bekymring, Angest og Forfærdelse, hvor vanmægtig den er til at give Ro, blot naar et Bulder eller Skyggebilled skrækker os i Nattens Mørke, end sige i Modgangens Dage, naar den lyse Middag er som Midnat for os, naar () Ilden fortærer vor Bolig, naar () vi høre Lyden af Fiendens Kartover, naar vi staae ved vore Kiæres Grave, betænkte, at da er Ro og Fred umulig, dersom Fornuften ikke tier med sine Tvivl og kløgtige Indfald, dersom den ei tages fangen under Troens Lydighed;«⁴¹⁾. Det eneste duelige fortolkningsprincip er dette, at »Bibelens Ord skal tages i den Mening, som en oprigtig, ulærd Mand maatte () have, naar han ud-sagde dem, som en saadan maa fatte naar han læser eller hører dem opmærksom.« (20 r). — Hvad indtryk oplæsningen har gjort på tilhørerne, har ikke kunnet opspores. Givet er det i hvert fald, at Gr.

³⁹⁾ Fasc. 81 og 86. Ang. fasc. 81 se Bibl. nr. 180 og ang. fasc. 86 se Høirup s. 167; Grønboek: Psykologiske Tanker og Teorier hos Gr., 1951, passim, jf. registret.

⁴⁰⁾ Fasc. 86,11 v2—11 r3.

⁴¹⁾ 12 r3; det fremgår af ytringer som disse, at der går en lige linie fra brevkvekslingen med Holm i foråret 1813 — over talen i juli (NB: I pjecen »Skal vi tro paa Gud eller paa Athene?« 1814 s. 7 henviser Gr. netop til, at hans og Holms mellemværende har været drøftet i denne landemodetale) — over udgivelsen af afhdl. »Om Gejstlighedens Videnskabelighed« i dec. 1813 — til Holms artikel i Athene (jan.-juni 1814).

ved at gå ind for et så forældet fortolkningsprincip har gravet grøften, der skilte ham fra de øvrige præster, endnu dybere.

Gr. fik ikke præsteembede, da han flyttede til København i efteråret 1813. Det fik han først i 1821. Tiden gik dog, dels med en omfattende litterær virksomhed, dels med at prædike, når en præst vilde låne ham en prædikestol. I slutningen af maj 1814 fik han brev fra sin svoger Poul Egede Glahn, der var præst i Olstrup i Sydsjælland. Glahn spurgte, om Gr. kunde tænke sig at komme til Olstrup og »besørge de præstelige Forretninger«, imedens han selv var på en tre ugers rejse til Fyn (Se Fasc. 474 b). Gr. greb i denne tid enhver lejlighed til at udføre præstearbejde (jf. Bibl. nr. 228), og i sommeren 1814 opholder han sig i Sydsjælland. I begyndelsen af juli, formodentlig efter at Glahn er kommet tilbage fra Fyn, finder vi ham i Torkilstrup på Falster på besøg hos sin ældre broder provst Otto Grundtvig. Her får han den lyse ide at deltage i landemodet i Maribo d. 6te juli⁴²⁾. Gr. havde adskillige gode venner, der var præster i Lolland-Falsters stift. Der var f. eks. pastor Johan Harder i Radsted, pastor Adam Vilhadt Glahn i Taars (broder til Gr.s svoger) og pastor D. S. Birch i Vesterborg ved Nakskov. Alle disse havde Gr. besøgt og siden brevvekslet med⁴³⁾. Desuden kendte han den lærde magister, senere biskop Rasmus Møller i Købelev, digteren Poul Martin Møllers fader. De havde som fælles bekendte major Aagaards på Iselinge i nærheden af Udby⁴⁴⁾ og havde desuden korresponderet i et par år. Endelig var der selve biskop Boisen, fader til den P. O. Boisen, der senere blev gift med Gr.s datter Meta. Gr. og biskop Boisen havde brevvekslet i et par år, og de har utvivlsomt truffet hinanden før 1814⁴⁵⁾. Alle disse kolleger kunde Gr. forvente at træffe ved landemodet. Der var altså al god grund til at tage med broderen til Maribo⁴⁶⁾. I et brev af 18/4 1814 havde Biskop Boisen også på en måde inviteret ham.

⁴²⁾ Det skyldtes Otto Gr.s initiativ, at de udvidede landemoder indførtes i L-F stift, se »Synodalia for Lolland og Falster« 1812 s. 32 f. Første udvidede landemøde i dette stift fandt sted d. 7/7 1813, jf. Kh S 3 Rk. II s. 268 ff.

⁴³⁾ Gr. havde besøgt de tre nævnte præster under en rejse til L-F i midten af maj 1812. For Harders vedk. se Breve I s. 75 f. A. V. Glahn nævnt sst. s. 76. Ang. besøget hos A. V. Glahn se endv. dennes breve til Gr. dat. 27/5 og 1/6 1812 (Fasc. 474 b). Ang. Birch, se Breve I s. 76 f. og B.s brev til Gr. dat. 2/8 1812 (Fasc. 410).

⁴⁴⁾ Jf. Breve I s. 128. Møller overværede Gr.s afskedsprædiken i Udby d. 15/8 1813, jf. Gr.s »Almanak 1813« (Fasc. 505) anden vragside af bladet indskudt ved juli måned.

⁴⁵⁾ Jf. udtrykket »fornye vor Omgange« i brevet af 2/7 1814. Se ndf.

⁴⁶⁾ Har Gr. overvejet at søge embede i L-F stift? Et støttepunkt for denne antagelse kunde man finde i den omstændighed, at hans bog »En liden

Boisen skrev: »Kommer De ikke til os i Sommer? De har givet mig Løfte derom. Kan De, saa fuldfør Deres Løfte. De skal være for os alle inderligen velkommen, men for ingen meer end for Deres Velærværdigheds hengivne P. O. Boisen«. (Fasc. 410). Gr. har sikkert misforstået denne vagt formulerede invitation til at komme en gang i løbet af sommeren, som en opfordring til at komme til landemodet! Han skrev da fra Torkildstrup et brev til biskoppen og meddelte, at han agtede at komme. Få dage før landemodet skulde begynde, modtog han flg. hidtil utrykte brev fra Boisen, dateret $\frac{2}{7}$ 1814:

»P. m. Skiønt ieg i vore videnskabelige Forhandlinger ikke tør tilegne mig mere end een Stemme blandt de øvrige Stemmegivende, saa tør ieg dog forud forsikkre Deres Velærværdighed, at De med Deres os tiltænkte Afhandling vil være for Synoden meget velkommen. For mig er Deres Velærværdighed det, og ieg længes efter at høre Dem. Da Sandheden, og da De kommer for at tolke den, ikke tilhører <noget> enkelt Stift, men alle Sandhedens Venner, saa troer ieg aldeles ikke, at Rescriptet⁴⁷⁾ paa nogen Maade udelukker nogen — om man vilde bruge det Ord — Fremmed, fra at oplæse Forhandling. Kom kun, kiere Hr. Grundtvig! De vil vorde hørt med Deltagelse, og for mig skal det være meget kiert ved denne Leilighed at kunne fornye vor Omgang. Da De saa sildig har anmeldt Deres Afhandling, vil De nok, ifølge den ved Rescriptet bestemte Orden⁴⁸⁾, blive den Sidste, der oplæser; med mindre der i denne Henseende kunde paa Stedet giøres nogen Forandring. Min venskabeligste Hilsen til Deres Hr. Broder og Svigerinde! Med Høiagtelse Deres Velærværdigheds ærbødigst hengivne P. O. Boisen.« (Fasc. 410).

Det fremgår tydeligt af brevets overraskede tone, at Boisen slet ikke havde ventet, at Gr. vilde komme til landemodet, og han har desuden gjort sig alle mulige overvejelser, om det nu også kunde forenes med rescriptets bestemmelser. Landemodet fandt som omtalt sted d. 6te juli. Mærkeligt må det have været for Gr. at deltage i landemodet netop i Maribo. Hans gamle, prægtige svigerfader provst

Bibelkrønike for Børn og Menigmand«, 1814, var decideret til biskopperne Münster, Bech, Nordal Brun og Boisen, jf. Bibl. nr. 227 A. Vi ved med sikkerhed, at Gr. i disse år håbede at få embede i et af de tre førstnævntes stifter. — Gr.s broder, Otto Gr., havde endv. i et brev dat. $\frac{25}{2}$ 1814 (Fasc. 470) kraftigt opfordret ham til at søge det ledige embede i Tingsted på Falster. Gr.s kæreste, Lise Blicher, har givetvis været meget interesseret i disse planer! — Endnu savner vi dog konkret bevis for, at det var tanker som disse, der tilskyndede Gr. til at vise sig ved landemodet i Maribo.

⁴⁷⁾ Kgl. Rescr. af $\frac{15}{1}$ 1813.

⁴⁸⁾ »Afhandlingerne oplæses i den Orden, i hvilken de forud ere anmeldte for Biskoppen«. (Kgl. Rescr. af $\frac{15}{1}$ 1813 pkt. 5).

Blicher, var død på dette sted under selve landemodet i året 1805. At begivenheden har gjort indtryk på Gr., ser vi af hans digt »Maribo« (PS I s. 346 f.). — Mødet afholdtes i det såkaldte »Jomfru-Chor« i Maribo domkirke. Det synes at være forløbet roligt og normalt, dersom man tør tro de kortfattede skildringer i tidsskrifterne⁴⁹). Om formiddagen kl. 9 afholdtes den sædvanlige landemodsgudstjeneste. De egentlige forhandlinger, der fandt sted umiddelbart derefter, skulde være færdige kl. 1 om eftermiddagen. Kl. 4 begyndte da det udvidede landemøde⁵⁰). Herunder talte blandt andre biskop Boisen og magister Rasmus Møller. Som den sidste talte Gr., og hans emne var »Om Udsigterne for Den christne Kirke«.

Gr. indledte med at skildre, hvorledes man nu om stunder havde mistet tilliden til Jesu ord (Mt. 16,18), at Helvedes porte ingensinde skal få overhånd over hans kirke. Og sikkert er det, fortsætter han, at »Kommer da nogensinde den Tid, hvis Begyndelse Man forkyndte under Jubelskrig, som en hellig Morgenrøde, den Tid, da Man ingensteds bygger sin Tro og sit Haab paa Jesu Ord alene, da det Man har kaldt fornuftig Christendom seirer overalt, hvor Christus nævnes, det vil sige, naar Man kun antager det i hans Lærdom for Sandhed, som Fornuften kan begribe og antager det ikke fordi han sagde det, men fordi () det tækkes menneskelig Klogskab, kommer den Tid, da er Hans Kirke nedbrudt, da nedsynker han ikke alene til Selvskab med Zoroaster og Muhammed, men dybt under dem«⁵¹). Det eneste, der kan berolige og trøste de fromme, er dette, at de ved, at »han som brød Dødens Lænker baade kan og vil bryde dem, der snoe sig om Hans Kirke«⁵²). Det er derfor berettiget at vente, at Kristi kirke skal rejse sig igen. Men hvor skal den rejse sig? Ude på missionsmarken eller her i Norden? Efter en længere historisk-psykologisk redegørelse kommer Gr. til det resultat, at »i Danmark

⁴⁹) D L-T 1814 s. 478; Lolland Falsters Stifts Kongelig Adresse-Contoirs privilegerede Efterretninger, d. 11/7 1814.

⁵⁰) Ang. tidspunkterne, se Kgl. Rescr. af 15/1 1813 pkt. 3.

⁵¹) Fasc. 87,3 v2, sml. D Kt 1876 sp. 477. Fasc. 87 rummer: 1) et ufuldført, upagineret udkast med titelen »Om Udsigterne for Christi Kirke til at læse paa Laalands Landemøde i Maribo Domkirke d. 6te Julii 1814«. 2) En afsluttet afhandling med overskriften »Om Udsigterne for den christne Kirke«, sml. D Kt 1876 sp. 476. Den trykte udgave i D Kt kan give det fejlagtige indtryk, at disse mss. udgør een sammenhængende afhandling. Gr.s egenhændige paginering (1—8) af lægene i den afsluttede afhandling sandsynliggør, at dette er den egentlige afhdl. og det upag. udkast (aftrykt D Kt 1876 sp. 473—476) er da et forarbejde, der ikke har været læst op ved landemodet. Afhdl. citeres efter ms., da den trykte udgave har moderniseret retskrivning.

⁵²) 4 r, sml. D Kt 1876 sp. 479.

skal Kirken dennesinde gienfødes . . . I Hjertet alene fødes den sande Tro og Dannemark er Nordens Hjerte«⁵³). Til slut understreger Gr. påny, at de vanskelige kår, som kirken nu om stunder er underkastet, netop er den trængsel som må gennemgås, før Kristi kirke kan gjenfødes.

Dette blev både første og sidste gang, at Gr. deltog i landemodet i Maribo. I slutningen af september finder vi ham atter på besøg i Olstrup. Da hans hjemrejse herfra netop fandt sted i landemodsdagene i begyndelsen af oktober, besluttede han at lægge vejen om ad Roskilde. I nogle utrykte dagbogsoptegnelser (Fasc. 507) skildrer han optakten til dette landemøde med følgende ord: »Hvad jeg helst skulde afhandle i de faa Dages Frist, kunde jeg ei strax blive enig med mig selv om, men saa faldt det mig ind at skrive Lidt om Polemik og Tolerance som det tilvisse er Tidens Tarv at høre Sandhed om«⁵⁴). Jeg mærkede godt, da jeg skrev, at det () vilde synes en haard Tale og jeg gruede noget ved at føre den, men jeg følte det burde saa være, og maatte komme ihu hvorledes Gud saa ofte har underlig størket baade mig og andre til () i den farlige Time at gjøre den Gierning uforsagde som de besluttede i Jesu Navn, men følte sig uformuende til at udføre, og saa gierne jeg vilde undgaae Verdens Fiendskab, saa følte jeg dog at det nu, som altid var for dyrt at frakøbe sig det med Guds Venskab, eller at tie af Frygt for timelig Uleilighed. Med min Sag til Gud henvendt, vandrede jeg da den 4de October til min forrige Amtsprovst og Ven Hr. Bøgh i Herfølge og (d)rog saa med ham til Roeskilde.« (1 v3—1 r4).

Gr.s emne var »Om Polemik og Tolerance eller om Tvist og Taal«. Er der nu noget ord, der med rette kan kaldes tidens løsen, indleder Gr., da er det ordet tolerance. »Thi, vel sandt, at Oplysning var Trolddomsordet, hvorved man stræbde at blænde Folkenes Øine og lynslaae de faae overblevne Troens Tolke og de gamle Dages Talsmænd, men just derfor var Oplysning Vaaben og Krone, Tolerance Stridens Løsen.« (VU II s. 93). Men hvad er tolerance? »Er det et kierligt Sindelag, som taaler Fornærmelse, som villig tilgiver, som elsker sine Fiender, som gierne vil troe det Bedste og dømme skaansom . . . er det Tolerance, hvo vil da bestride den?« (s. 94). Men er det også, hvad man almindeligvis forstår ved ordet? Nej, siger Gr., »er det ikke en Neutralitet i den aandelige Verden, er det

⁵³) 9 v—9 r2; 9 r3—9 v3, sml. D Kt 1876 sp. 500 f.

⁵⁴) Hvorvidt det er Mynsters artikel »Over Lessings Nathan den Vise« (Det Skand. Litt. Selskabs Skrifter 1814, s. 136 ff.), der har inspireret Gr. (således Rønning II,2 s. 82) tør ikke afgøres. Vi savner konkret bevis for, at Gr. har læst artikelen.

ikke en Ligegyldighed for Meninger, som angaae Menneskets høieste Anliggender, en Ligegyldighed, der forbyder at hade og afskye og fordømme hvilken som helst Mening, det maatte være?» (s. 95). Nej, dersom sandhed og løgn er uforsonlige modsætninger, »da kan det dog i Grunden ingen Tvivl være underkastet, om Godt skal hade Ondt, om Sandhed skal hade Løgn« (s. 96). En kristen har da ligefrem pligt til at være intolerant ovf. alle »de Meninger, som anfægte klar og vigtig Sandhed ... thi er der ikke Salighed i nogen anden end i Christo Jesu, da er der ei heller andet end Fordømmelse for dem, som vil være udenfor ham, som ei vil være i ham, i hvem Saligheden alene er« (s. 96, 99). Særlig præsterne burde føle denne kristenpligt til kamp for troen: »Ja ... dersom ei det danske Præsteskab opreiser sig til Kamp for Ordet og for Troen, da er der ingen christen Kirke meer i Danmark, da er dens Alter nedbrudt og dens Chor vanhelliget af vantroe Skarer, af utroe Hyrder, som opæde Hjorden« (s. 104). Gr. har selv været klar over, at dette var hans sidste landemodetale. Han sluttede sin oplæsning med flg. ord: »Jeg er reen af eders Blod, med disse Ord udvandrer jeg af eders Kreds ... Gud ... er mit Vidne, at Ordene, de haarde som de venlige, dem har jeg talet her, fordi jeg inderlig bekymres for mine Frænder efter Kiødet, hvem Fædrene tilhøre, og at det er min Siæls bestandige Begiæring, at, før jeg kaldes bort herfra, jeg maatte see et Glimt af Herrens Herlighed i Kildevangen, jeg maatte see det Barn i Guds Tempel, som skal beskjemme Verdens vise, korsfæstes men opstaae og fare op til Himlene for at neddale i Guds Time med det ny Jerusalem. Amen! I Jesu Navn!« (s. 107).

Det blev Gr.s sidste landemodetale. Hele forsamlingen med biskoppen og stiftamtmanden i spidsen var forarget over Gr.s optræden. Biskoppen afkrævede Gr. manuskriptet, og det blev afleveret. Biskop Münter sendte derpå Gr. et brev, hvori han strengt irettesatte ham for hans ubetænksomme adfærd. Biskoppens brev slutter: »Hvis De nogen Sinde oftere vover at fremstaa ved vore Landemoder med saadanne bitre og beskjæmmende Udladelser mod Gejstligheden, som De sidst har fordristet Dem til, skal jeg vide at træffe Midler, hvorved videre Forargelse kan forebygges og Standens Værdighed hævdes.« (Breve I s. 222 f.).

Det er i det foregående gentagende gange blevet nævnt, at dette var Gr.s sidste landemodetale. Når det er blevet understreget så stærkt, er det fordi Fr. Rønning i sin store Gr.biografi (II,2 s. 87 anm.) har hævdet, at Gr. endv. deltog i landemodet i Maribo i efteråret 1819. Det kan umuligt være rigtigt. Der har aldrig været afholdt landemode om efteråret i L-F stift. Det viser de trykte og utrykte

»Synodalia«, og det viser de kgl. rescripter og forordninger, så langt tilbage som man kan følge dem. Rønnings eneste kilde er desuden et brev fra biskop Boisen, iflg. Rønning dateret $\frac{2}{7}$ 1819. Dette er ganske enkelt en læsefejl fra Rønnings side. Boisen havde sin særlige måde at skrive 4-taller på, så at de nærmest lignede kantede 9-taller! Boisens øvrige breve til Gr., og hans mangfoldige skrivelser og optegnelser, der er opbevaret i L-F stifts bispearkiv, giver et rigt materiale til sammenligning. Det af Rønning omtalte brev er det ovf. citerede fra sommeren 1814. — Der er altså ingen tvivl om, at landemodet i oktober 1814 har været det sidste, hvori Gr. har deltaget⁵⁵). Siden den tid synes han at have været ret skeptisk ovf. landemoder. Det fremgår af flg. udtalelse fra et af hans pædagogiske papirer, en stor utrykt afhandling, som Gr. selv har dateret 1834. Han skriver: »Skal derfor Oplysnings-Værket ei gaae i Staa, da maa Menneske-Munden baade »hemmelig og aabenbare« komme til Orde, langt anderledes end den er nu, og kun bruge Pennen, som sin »stumme Tjener« ... En dunkel Følelse heraf er den Bedste af de Grunde, der nu allevegne virker Lyst til »Lande-Moder,« baade Geistlige og Verdslige, og skjøndt jeg, af *Historiske* Grunde, troer dem mere skikkede til at fremme Opløsning end Oplysning, tør jeg dog ikke nægte, at naar Munden kun () ved dem kan komme paa Gang, da er de () altid et mindre Onde, end Stumheden, de afbryde.«⁵⁶).

Vi vil forsøge en afsluttende sammenfatning. Det, der mere end noget andet sætter sit præg på Gr.s landemodetaler, er dette, at han vil noget med sine afhandlinger. Han har følt meget stærkt, at der var noget, han *skulde* med sine taler, at de havde en opgave og en mission, der lå langt ud over dagen og vejen. Karakteristisk i så henseende er hans udtalelser i den ovf. citerede dagbog: »Jeg mærkede godt, da jeg skrev, at det vilde synes en haard Tale og jeg gruede noget ved at føre den, men jeg følte det burde saa være ... osv.« Vi behøver da heller ikke at være i tvivl om, hvad det var Gr. vilde med sine taler, hvad det var, han syntes, han skulde. Det var først som sidst at bekæmpe oplysningstheologiens overdrevne fornuftdyrkelse, »der«, som han siger det, »som en fortæ-

⁵⁵) At udkastene i fasc. 82 (se Bibl. nr. 220) skulde være forarbejder til landemodetaler er usandsynligt. Også uden for landemodetalerne kunde Gr. henvende sig til præster, således f. eks. i digtet »Julefesten« fra 1809 (PS I s. 172), i Dimisprædikenen fra 1810 (US II s. 19 f.) og i art. »Om en Bogsamling for Sjællands Præster. Disse tilegnet.« fra 1811, Bibl. nr. 167. Sml. note 25.

⁵⁶) Fasc. 336,1 v2—2r.

rende Orm daglig indborer sig i Folkets Kerne.« Det mest centrale dokument er i denne forbindelse talen fra juli 1812. Men linien går dog ubrudt fra den første tale til den sidste. Overalt er det den vrang og falske oplysning, han bekæmper, og overalt er det hans hovedanliggende at vidne om den sande oplysning, »der skænkedes herovenfra«.

Her er det ganske morsomt at sammenligne Gr.s indstilling med Mynsters. Mynster skildrer i sin berømte selvbiografi »Meddelelser om mit Levnet« (1854, s. 177 f.) sine bidrag på landemoderne. Om en afhandling han oplæste i efteråret 1810, skrev han: »Af større Betydning var Afhandlingen om Prædiekonsten. Tankerne vare temmelig klare, Sproget godt, og jeg var dengang en god Forelæser, saa at Oplæsningen gjorde almindeligt Indtryk, og maaskee var det, som meest bidrog til at gøre mig bekendt i Geistligheden. Det blev mig fortalt, at, da adskillige Præster ved at gaae bort fra Forsamlingen talede om denne Forelæsning, udbrod Een af dem: »Ja han har ogsaa reist udenlands;« Uden at gøre Mynster uret må man vist sige, at det glædede ham overordentlig meget, når han fik held til at sige noget, der behagede landemodet. Helt anderledes med Gr. Det sidste han vilde var netop — at behage! Han vilde tværtimod chokere, revse og vække til selvbesindelse. Vi ved også, at Gr.s oplæsninger langt fra har været populære på landemodet. Det kan man bl. a. se deraf, at ikke een eneste af Gr.s afhandlinger blev trykt i landemodets samlinger, »Videnskabelige Forhandlinger ved Sjællands Stifts Landemode«⁵⁷). Alle Mynsters afhandlinger fra denne periode blev trykt i samlingerne! Mynster var forøvrigt selv en overgang en af de censorer, der skulde bestemme, hvilke bidrag, der skulde optages⁵⁸).

Men tilbage til Gr.s landemodetaler. Hvilke perspektiver kan de siges at rumme, og hvilken relation har et studium af landemodetalerne til de opgaver, der endnu står tilbage for Gr.forskningen? Dr. Toldberg har i en lille artikel fra 1949⁵⁹) peget på den opgave, der ligger i påvisningen af Gr.s udvikling som pædagog. Den videnskabelige Gr.litteratur savner endnu et gedigent værk om Gr.s

⁵⁷) I—III, 1812—1818; heller ikke »Videnskabelige Forhandlinger ved Lolland-Falsters Stifts Landemode« I, 1818, indeholder bidrag af Gr. Dersom Gr. skulde have indleveret sin afhdl. fra $\frac{9}{7}$ 1814 til biskop Boisen, er den i hvert fald ikke derfra blevet befordret videre til de øvrige censorer, jf. Lolland-Falsters Stift, Korrespondanceprotokol, 1805—28, d. $\frac{9}{8}$ 1814. Protokollen opbevares i L-F's stifts bispearkiv.

⁵⁸) Kjøbenhavnske lærde Efterretninger, 1809 s. 782, 1810 s. 349; Medd. s. 177.

⁵⁹) Ved vi nok om Gr.? Overraskelser fra hans Papirer. Studenterkredsen, 1949, s. 27 ff.

skoletanker, hvor det meget righoldige arkivmateriale tages under behandling. De foreliggende fremstillinger har indtil dato — stort set — udelukkende holdt sig til de trykte skoleskrifter fra 1830'erne og fremefter. Kernen i en sådan tilbundsgående analyse af Gr.s skoletanker må blive en studie over begrebet »oplysning« hos Gr. At ordet oplysning er nøgleordet til Gr.s pædagogiske forfatterskab, er der allerede adskillige, der har opdaget. Hvor tit har man ikke hørt disse ord citeret: »Hvad solskin er for det sorte muld, er sand oplysning for muldets frænde,«. Men hvad betyder skoleskrifternes tale om oplysning, det som Gr. også kalder »sand oplysning« eller »livsoplysning«? Også det er man stort set klar over. Sand oplysning betyder oplysning om menneskelivet, som det i sandhed, virkelig er. Den sande oplysning viser os menneskelivet som skabt af Gud, faldet ved Adam men genrejst i Kristus. »Langt mere værd end det røde guld, det er sin Gud og sig selv at kende.« — Men endnu ingen har på fyldestgørende måde skildret, hvorledes Gr. vandt frem til dette syn på ordet oplysning. En sådan skildring måtte tage sit udgangspunkt i de første, forsigtige overvejelser, som vi finder dem i skrifter fra før 1810. Men dernæst må man fæste sig ved landemodetalernes voldsomme og vedholdende polemik mod den falske oplysning og ved deres forkyndelse af den sande oplysning. Både i landemodetalerne og i de senere skoleskrifter understreger Gr., at den sande oplysning, er det lys, der kastes over vort menneskeliv ved bibelens tale om skabelse, syndefald og genoprejsning i Kristus. Dette er den bærende grundtanke, hvor meget den så end i det senere forfatterskab udbygges og udvikles. —

Fortegnelse over de benyttede forkortelser:

- Bibl.: Steen Johansen: Bibliografi over N. F. S. Gr.s Skrifter I—III, 1948 ff.
 Breve I: Breve fra og til N. F. S. Gr., I, udg. af Georg Christensen og Stener Grundtvig, 1924.
 D Kt: Dansk Kirketidende.
 DL-T: Dansk Litteratur-Tidende.
 Høirup: H. Høirup: Gr.s Syn paa Tro og Erkendelse, 1949.
 Kh S: Kirkehistoriske Samlinger.
 L-F: Lolland-Falster.
 Medd.: Meddelelser om mit Levnet, af Dr. J. P. Mynster, 1854.
 NSkKbhvn: Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn.
 PS: N. F. S. Gr.s Poetiske Skrifter, udg. af Svend Grundtvig, I—IX, 1880 ff.
 Rønning: Fr. Rønning: N. F. S. Grundtvig, I—IV, 1907—14.
 Scharling: C. I. Scharling: Gr. og Romantikken, 1947.
 US: N. F. S. Gr.s udvalgte Skrifter ved Holger Begtrup, I—X, 1904 ff.
 VU: N. F. S. Gr.s Værker i Udvalg. Udg. ved Georg Christensen og Hal Koch, I—X, 1940 ff.